

ID 1361
C-2 27/09/1991

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

KIMSWERD, gemeente Wûnseradiel

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Kimswerd als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad van Wûnseradiel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Kimswerd aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangegeven dorpsgezicht en in de toelichtende tekst geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".

De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

1.110519195002

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

KIMSWERD gemeente Wûnseradiel

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Kimsward als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 312) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

November 1988.

Inleiding

Het dorp Kimswerd is gelegen in de gemeente Wûnseradiel, op een afstand van ongeveer vijf kilometer ten noordwesten van Witmarsum, de hoofdplaats van de gemeente, en circa drie kilometer ten zuiden van Harlingen.

Het dorp is ontstaan als een agrarische terpnederzetting op een hoger gelegen kwelderrug in onbedijkt gebied. Onder invloed van latere ontwikkelingen komt een dichtbebouwde structuur met niet-agrarische bebouwing tot stand, aan de buitenzijde begrensd door het kerkterrein, de Vaart naar Harlingen en de doorgaande weg. Bij de verdere groei van de nederzetting worden ook deze elementen in de ruimtelijke structuur opgenomen. Bepalend voor het ruimtelijk karakter van Kimswerd zijn de compacte rechthoekige structuur van kleinschalige woonhuizen rondom de Buren in samenhang met het bebouwingspatroon langs de Vaart en de doorgaande weg, de beplanting nabij de kerk en de relatie van het dorp met het open landschap aan weerszijden van de kwelderrug. In deze huidige ruimtelijke opbouw van Kimswerd is de historische ontwikkeling van de nederzetting goed herkenbaar gebleven.

De waardevolle historisch-ruimtelijke dorpsstructuur in samenhang met de kwaliteiten van het bebouwingsbeeld en de grotendeels historische bebouwing rechtvaardigen de aanwijzing van Kimswerd als beschermd dorpsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

Langs de zuidoostelijke kust van de Noordzee bevindt zich het verspreidingsgebied van de terpen, door de mens opgeworpen verhoogde woonplaatsen uit de periode waarin het land nog niet wordt beschermd door zeeverende dijken. Het begrip 'terp' is de algemene aanduiding voor deze ophogingen en komt lokaal onder verschillende benamingen voor (in Friesland *terp*, in Groningen *wierde* en in Noord-Holland *werf*).

Door het smelten van ijsmassa's na de laatste ijstijd (zo'n 10.000 jaar geleden) stijgt het niveau van de zeespiegel en verplaatsen de kustlijn en het door het zeewater meegevoerde materiaal zich voortdurend verder landinwaarts. Ter plaatse van het huidige Noordnederlandse kustgebied wordt daardoor vanaf circa 2700 voor Christus zand en klei afgezet.

Geleidelijk aan neemt de zeespiegelstijging in betekenis af. Tot de aanleg van de eerste dijken in de Middeleeuwen echter treden afwisselend perioden op waarin het kustgebied wordt overstroomd en sedimentatie van zand en klei

plaatsvindt en perioden waarin het gebied grotendeels droog komt te liggen. Gedurende zo'n drogere periode (regressiefase) wordt de vestiging van nederzettingen mogelijk, die tijdens de daaropvolgende periode van overstromingen (transgressiefase) worden verlaten of (verder) opgehoogd. Op grond van deze periodiciteit onderscheidt men over het algemeen een viertal terpengeneraties, ontstaan de periode tussen circa 600 voor Christus en circa 1000 na Christus.

Op de plaatsen waar door het zeewater het zwaardere, zandhoudende materiaal wordt afgezet, ontstaan hoger gelegen gronden, de vaak langgerekte oeverwallen langs kwelderkeken, die de basis vormen voor de eerste vestiging van nederzettingen in het gebied. Voor een deel liggen deze oudste woonplaatsen aanvankelijk direct op de kweldergrond (vlaknederzetting), voor een deel ook werpt men meteen al een kleine verhoging op. Bij het toenemen van de zee-invloed wordt vervolgens de woonplaats verder verhoogd met mest en kwelderzoden teneinde de bebouwing te kunnen voortzetten. De terp zelf dient, behalve als woonplaats, ook voor het stallen van het vee, het verbouwen van akkergewassen en het winnen van drinkwater. Het open veld buiten de terp dient als hooi- en weiland.

Aan de vorming van terpen komt een einde wanneer men, in de late Middeleeuwen, het land door de aanleg van dijken tegen het zeewater gaat beschermen. De geringe hoogte en betrouwbaarheid van de oude zeedijken vormen waarschijnlijke redenen waarom de terpen als voornaamste woonplaats gehandhaafd blijven. Daarnaast komt echter geleidelijk een proces op gang van verplaatsing van de agrarische bedrijven van de terp naar de hogere gedeelten van het open veld.

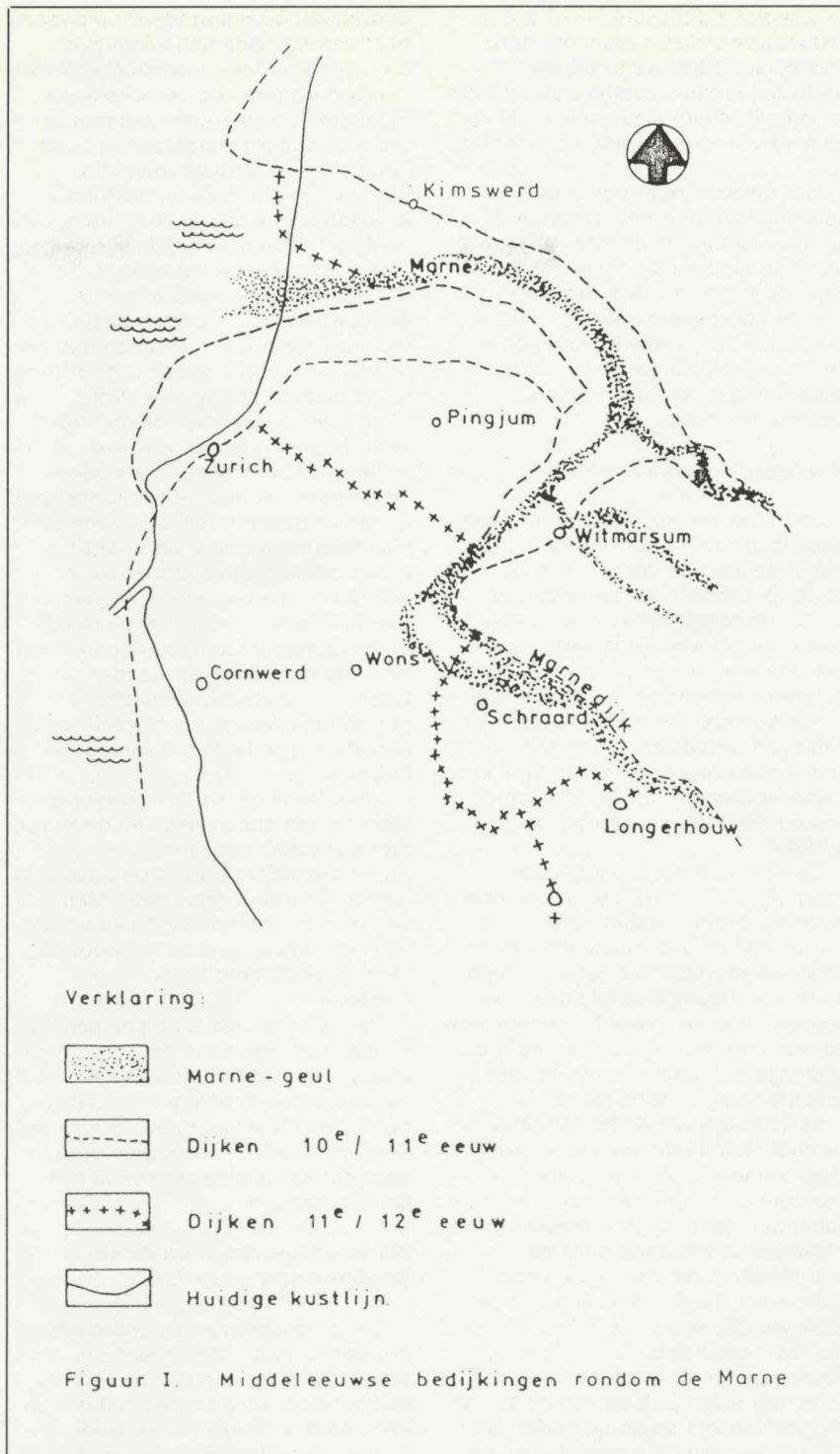
Op archeologische gronden neemt men aan dat de grotere terpen, waarop dorpen en steden tot ontwikkeling zijn gekomen, zijn ontstaan door het aaneengroeien van dicht bijeengelegen oorspronkelijk eenhuizige terpen. Deze grotere dorpsterpen kunnen op grond van hun verkavelingsstructuur in drie ideaaltypische groepen worden onderscheiden: terpen met een radiale verkaveling, terpen met een jongere blokvormige verkaveling en de later gevormde handelsterpen met een langgerekte vorm en een centrale, dichtbebouwde hoofdstraat.

De terp van Kimswerd is, evenals vele andere terpen in deze omgeving, gelegen op een van de hogere kwelderruggen aan weerszijden van de Marneslenk, een voormalige zee-arm die het noordelijk deel van de huidige gemeente Wûnseradiel

doorsnijdt. Deze gronden zijn door hun hogere ligging en samenstelling uit zandige klei bijzonder geschikt als landbouwgrond, terwijl hierlangs ook reeds vroeg een wegverbinding tussen de verschillende op de kwelderrug gevormde terpen zal zijn ontstaan. Daarnaast zijn de vele natuurlijke krekens, behalve voor afwatering en visvangst, gebruikt als verbinding met omliggende nederzettingen. Omtrent de oudste bewoning ter plaatse van Kimswerd zijn er archeologische aanwijzingen dat deze reeds in de periode rond 500 voor Christus moet hebben bestaan. Opgegraven aardewerkresten uit de periode 600-400 voor Christus zouden hierop wijzen. De vondst van een bronzen Mercuriusbeeldje te Kimswerd vormt een aanwijzing voor bewoning gedurende de Romeinse Tijd. Een continue bewoning van de terp vanaf deze perioden is echter onwaarschijnlijk, temeer daar het westelijker gelegen Vlie zich verbreedt tot een omvangrijke binnenzee en de westelijke kuststreek van Friesland te maken krijgt met hoge waterstanden. Diverse terpdorpen, waaronder ook Kimswerd, komen hierdoor op kortere afstand van de kustlijn te liggen. Waarschijnlijk is daarom dat Kimswerd tijdens een transgressiefase verlaten wordt en in een later stadium opnieuw bewoond raakt. Ook de blokvormige verkaveling van het dorp en zijn omgeving vormt een aanwijzing in die richting.

Reeds in de 10de eeuw wordt in dit deel van Friesland een eerste begin gemaakt met de aanleg van dijken om het land tegen de zee te beschermen. De oudste bedijking heeft betrekking op het gebied ten zuidoosten van Witmarsum, dat met een ringdijk wordt omgeven. Latere bedijkingen sluiten op deze oudste polder aan, waarbij ook de Marne wordt voorzien van dijken gebruikmakend van de oeverwallen aan weerszijden. De dorpsterp van Kimswerd is dan opgenomen in de dijk die de polder ten noorden van de Marneslenk tegen het binnendringen van zeewater beschermt (fig. 1).

Wanneer vervolgens ook de Marne zelf in een aantal opeenvolgende stappen wordt ingedijkt, komt Kimswerd geheel binnendijs te liggen. In dezelfde periode ontwikkelt het dorp zich tot een uitsluitend agrarische terp tot een nederzetting met meerdere functies, waarmee de bouw van een stenen kerk aan het begin van de 11de eeuw samenhangt. De vermindering van de agrarische functie op de dorpsterp leidt waarschijnlijk eveneens tot het verplaatsen van boerderijen naar buiten en de ingebruikneming van de ingepolderde gronden. Gevolg van één en ander is dat op de terp, ten westen van de kerk, een dichtere structuur van

bebouwing met een niet-agrarische functie tot stand komt.

De door de bedijkingen gewijzigde waterstaatkundige situatie leidt ertoe dat direct ten westen van de dorpsterp een doorgraving van de oorspronkelijke kwelderrug plaatsvindt, die de oudere opvaarten ten noorden en ten zuiden van de rug met elkaar verbindt. Deze verbinding tussen de voormalige Marne en het gebied ten noorden van Kimsward heeft aanvankelijk vooral een functie voor de afwatering, maar ontwikkelt zich onder invloed van het toenemende scheepvaartverkeer vooral in de 17de

eeuw tot een belangrijke vaarverbinding tussen Harlingen en Bolsward. Voor Kimsward, gelegen op het kruispunt van de Vaart en de wegverbinding over de voormalige kwelderrug, betekent deze ontwikkeling een verdere verdichting en uitbreiding van de bebouwingsstructuur, die zich mede op het water gaat richten. Daardoor komt een op de Vaart georiënteerde bebouwing tot stand, zowel op de westelijke rand van de terp als aan de westzijde van de Vaart, buiten de oorspronkelijke begrenzing van de dorpsterp.

Het oudste, globale overzicht van

de dorpsstructuur geeft de grietenijkaart uit de atlas van Bernardus Schotanus à Sterringa uit 1718 (fotobijlage, afb. 1).

Uit het eenvoudige wegen- en vaartenpatroon is de samenhang met de landschapsstructuur goed afleesbaar. De voormalige kwelderrug ten noorden van de Marne vormt de enige doorgaande wegverbinding waarlangs zich, behalve Kimsward, ook de verschillende boerderijen bevinden. Haaks hierop staat de Vaart die vanuit de deels gekanaliseerde Marneloop in noordelijke richting loopt. Met een geknikt beloop passeert deze Vaart de dorpsterp van Kimsward, waarop de kerk schematisch is aangegeven, aan de westzijde. Met betrekking tot de dorpsstructuur is uit de Schotanuskaart alleen af te lezen dat zich ten westen van de kerk en langs de Vaart enige aaneengesloten bebouwing bevindt, terwijl ook langs de zuidkant van de weg enige losse bebouwing tot ontwikkeling lijkt te zijn gekomen. Een bijschrift op de kaart verwijst naar de Heemstra State, die zich aan de oostzijde van het dorp bevindt, direct grenzend aan het kerkerrein. De ligging van kerk en state in elkaars directe nabijheid kwam ook elders in Friesland voor en vormt dikwijls een indicatie voor de nauwe maatschappelijke relatie tussen statebewoners en kerk.

De oudste kaart waarop de ligging van de bebouwing en de percelen gedetailleerd is weergegeven is het kadastrale minuutplan van omstreeks 1830 (fotobijlage, afb. 2). Opvallend is het sterk rechthoekige karakter van de verkaveling in zowel het dorp zelf als het omringende landschap. In deze structuur opgenomen is de Vaart die zich duidelijk om de oudste dorpskom – de kerkeburen – heenbuigt.

Binnen het totale verkavelings- en bebouwingspatroon is een aantal ontwikkelingsfasen van de nederzetting te onderkennen. De oudste, agrarische fase is nog herkenbaar op het oostelijk deel van de terp bij de kerk, aan de relatief grote maat van de verkaveling. Het gebied westelijk van de kerk, waar waarschijnlijk de oudste niet-agrarische bebouwing van Kimsward is ontstaan, vertoont daarentegen een veel fijnmaziger verkavelingspatroon waarin kleine bebouwingseenheden dicht op elkaar staan. Een derde structurelement wordt gevormd door de op het water gerichte bebouwing op de noordwestzijde van de terp en op de westelijke oever van de Vaart. De percelen zijn hier over het algemeen iets groter dan in het hiervoor genoemde gebied, maar wijzen evenmin op agrarische functies. Opvallend is hier de situering van de panden langs de Vaart in duidelijke gevellijnen, een kenmerk dat in de kerkeburen vrijwel

afwezig is. Ten zuiden van de kerk komt op het minuutplan nog enige losse bebouwing voor die wellicht samenhangt met het toenemende belang van de doorgaande weg.

Een opmerkelijke plaats in de dorpsplattegrond nemen de twee omgrachte kavels ten oosten van de kerk in. Het betreft het terrein van de voormalige Heemstra State, die waarschijnlijk op het westelijke perceel heeft gestaan. Het oostelijke terrein wordt op de kadastrale minuut ingenomen door een kop-halsromp boerderij die daar in 1823 is gebouwd. Het terrein van de Heemstra State is door middel van een opvaart met de dorpsvaart verbonden. Waarschijnlijk heeft deze opvaart ook in verbinding gestaan met de gracht rondom het kerkerrein die bij recente reconstructiewerkzaamheden aan de Jan Timmerstraat is gevonden. Aan het begin van de 19de eeuw is deze gracht blijkens het minuutplan al niet meer aanwezig, maar op de oudere Schotanuskaart is hij evenmin aangegeven.

Kort voor het midden van de 19de eeuw wordt de doorgaande weg tussen Harlingen en Bolsward van een grindverharding voorzien. Naast enige aanpassingen in het wegtracé buiten het dorp leidt dit tot een wijziging van het beloop van de Vaart bij de brug aan de zuidwestzijde van Kimsward. Hierbij verdwijnt de oorspronkelijk scherp gebogen bajonetaansluiting tussen de verschillende onderdelen van de Vaart en wordt de plaats van de brug in westelijke richting verschoven, zodat een vloeiend beloop van zowel de Vaart als de verschillende wegen ontstaat.

In de loop van de 19de eeuw ondergaat het bebouwingspatroon een verdere uitbreiding en verdichting op basis van de reeds bestaande structuur. De noordoost- en noordwestzijde van het dorp, waar op de kadastrale minuut nog relatief grote open ruimten voorkomen, raken bebouwd met dicht aaneengebouwde, lage woningen. De Buren krijgt door de afbraak van twee panden aan de westzijde een directe relatie met de Vaart, terwijl de opening aan de zuidzijde, mede als gevolg van het verplaatsen van de brug, wordt dichtgebouwd. Een verdere verdichting en verlenging van de bebouwingsstructuur vindt vooral plaats langs de doorgaande weg, die ten opzichte van de waterverbinding een steeds belangrijker plaats gaat innemen. Desondanks wordt de Vaart ten noorden van het dorp aanmerkelijk verbreed ten behoeve van aanlegruimte voor de in 1888 gebouwde coöperatieve zuivelfabriek van Kimsward, een van de eerste in de provincie Friesland.

Tot in de jaren zestig van de 20ste eeuw vindt de – geringe – groei van

de bebouwing plaats binnen de historische structuur van het dorp. Daarna komt het woongebied Súdterp ten zuidwesten van Kimsward tot ontwikkeling, waar zich vanaf dan de nieuwbouwactiviteiten concentreren.

Met name in het gebied ten noorden van de Buren dreigt in de jaren zeventig een proces van technische en functionele achteruitgang op te treden. Door middel van gerichte dorpsvernieuwingsactiviteiten wordt deze ontwikkeling echter omgebogen naar herstel van de bebouwing en behoud van de historische structuur.

Huidig ruimtelijk karakter

De in het voorgaande aangeduide historisch-ruimtelijke ontwikkelingen zijn in de huidige dorpsstructuur duidelijk herkenbaar aanwezig, en dragen in belangrijke mate bij aan de karakteristiek van Kimsward. Hierbij kan de ruimtelijke opbouw van het dorp worden onderscheiden in een aantal verschillende structuuronderdelen, elk verwijzend naar een specifieke ontwikkelingsfase van het totale dorpspatroon. De terp kent een bescheiden hoogte van 1.6m + N.A.P.

De kerk met het omliggende kerkhof, waarvan de zware boombeplanting direct aansluit op de eveneens beplante terreinen van de voormalige Heemstra State, nemen hierin een belangrijke plaats in: de vestiging van een kerk betekende een eerste ontwikkeling van een centraal verzorgende functie voor het van oorsprong agrarische terpdorp.

Ten westen van de kerksituatie bevindt zich de dichte, kleinschalige en grotendeels binnenwaarts gerichte bebouwingsstructuur van de Buren. Dit fijnmazige verkavelingspatroon kwam tot stand door de ontwikkeling van niet-agrarische bebouwing op de westzijde van de terp, waarbij een directe relatie met de Vaart ontbreekt. Een volgend karakteristiek element in de ruimtelijke structuur is het beloop van de Vaart ten westen van de oudste dorpskom. Kenmerkend in dit verband is de op het water gerichte bebouwing op de noordwestelijke rand van de terp en aan de westzijde van de Vaart, die een verwijzing vormt naar het handels- en scheepvaartbelang van deze waterverbinding voor het dorp. Ook langs de doorgaande wegverbinding heeft zich een daarop gerichte bebouwing ontwikkeld, waarin echter een grotere diversiteit en geringere ruimtelijke samenhang te onderkennen is.

Aan de noordzijde van het dorp tenslotte ligt een gebied met een menging van bebouwing en open tuinen in een rechthoekige structuur, onder invloed van woningbouw en

bedrijfsontwikkeling vanaf de tweede helft van de 19de eeuw ingevuld binnen de oudere dorpsbegrenzing.

Het dorp heeft op verscheidene plaatsen een sterke visuele relatie met het direct aangrenzende open landschap, waardoor zowel de compactheid van de historische dorpsstructuur wordt benadrukt, als de ligging van het dorp in samenhang met het landschap herkenbaar is.

De bebouwing van Kimsward bestaat voor het grootste deel uit woningen van één bouwlaag met een schildkap, waarbij zowel de goothoogte als de nokrichting een sterke afwisseling vertonen. Als materiaal voor de gevels is overwegend bruin-rode baksteen of gele friese steen gebruikt; daarnaast komen ook geverfde gevels voor. De dakbedekking bestaat meestal uit rode of blauw-zwart geglazuurde pannen, waarbij de eerstgenoemde overwegend in de omgeving van de Buren en de laatste in de overige delen van de oude dorpskom zijn toegepast. Daarnaast vormt de verticale gerichtheid van de gevelopeningen een algemeen kenmerk van de bebouwing.

Karakteristiek is de klinkerverharding binnen het gebied van de Buren en de tamelijk eenvoudige en informele inrichting van de openbare ruimte. Er treedt een sterke menging van openbaar en privégebied op, die vaak van elkaar gescheiden zijn door lage, transparante hekwerken of hagen.

De groenmassieven bij de kerk en Heemstra State en in de tuin van de voormalige pastorie ten zuiden van de brug zijn niet alleen van invloed op de ruimtelijke opbouw binnen het dorp, maar tevens bepalend voor het aanzicht van Kimsward vanuit het landschap.

Nadere typering van de te beschermen waarden

De te beschermen waarden binnen het dorpsgezicht Kimsward zijn voornamelijk gelegen in de kenmerkende historische dorpsstructuur en in de daarop aansluitende karakteristiek van bebouwing, beplanting en open ruimten.

Een belangrijk oriëntatiepunt in het dorp vormt de kerk, van oorsprong in de 11de eeuw uit tufsteen opgetrokken en, getuige de vele bouwsporen, in de daaropvolgende perioden herhaaldelijk verbouwd en uitgebreid. De kerk heeft een centrale ligging op het open kerkhof, dat weer wordt begrensd door een rondgaand pad met bomen en hagen daarlangs. De boven de beplanting uitstekende zadeldakten vormt een herkenningpunt zowel binnen als buiten Kimsward. Het kerkerrein loopt naar alle zijden enigszins af, doch alleen aan de noordzijde van het kerkhof is

thans een, weinig opvallende, begrenzende gracht aanwezig. Aan de west- en zuidzijde wordt het kerkterrein, daarvan gescheiden door een forse haag, begrensd door de straatruimten van respectievelijk de Jan Timmerstraat en de Greate Pierwei.

De Jan Timmerstraat is slechts aan de westzijde bebouwd en vormt de scherpe en contrastrijke overgang tussen het groene kerkterrein en de dichte bebouwingsstructuur van de Buren. Karakteristiek voor deze straat is verder het brede profiel, dat naar het kerkterrein toe enigszins afloopt, een sterke versmalling – door bebouwing aan weerszijden – op de overgang naar de Greate Reed en de doorzichten in de lengterichting. De gesloten straatwand aan de westzijde wordt geleed door een tweetal stegen die de achtergelegen Buren ontsluiten en door enkele kleine verspruingen in de overigens rechte rooilijn. In samenhang hiermee komen soms ondiepe voortuinstraken voor die de woningen van de straatverharding scheiden.

Achter de bebouwingwand van de Jan Timmerstraat ligt de Buren, voornamelijk bestaand uit een onregelmatig begrensde rechthoekige ruimte omringd door 18de- en 19de-eeuwse lage bebouwing met zadel- of schilddaken. Deze ruimte kent een grote mate van beslotenheid en is slechts door enkele smalle stegen en doorgangen verbonden met de overige openbare ruimten binnen de dorpsstructuur. De uit individuele, kleinschalige woningen opgebouwde gevelwanden grenzen vrijwel nergens direct aan het bestrate middengedeelte van de ruimte, maar zijn daarvan gescheiden door smalle, al dan niet verharde straken die door een eenvoudig hekwerk worden begrensd. De rondom gelegen panden zijn steeds met de voorgevel naar de centrale open ruimte gericht, waardoor de Buren een sterk introverte karakteristiek heeft en de verbindingsstegen naar de overige delen van het dorp steeds begeleid worden door zijgevels. Dat laatste is ook het geval bij de iets bredere westelijke doorgang vanuit de Buren naar de open ruimte bij de Vaart. Hierdoor is de zijgevel van het 18de-eeuwse pand aan de noordkant van deze doorgang nadrukkelijk naar de Vaart gekeerd, waarin de gerichtheid van de oudere bebouwingsstructuur aan de Buren goed tot uiting komt. Ook de oever van de Vaart ten zuiden van deze doorgang, bestaande uit tuinen en achterzijden van percelen, vormt een duidelijke verwijzing naar de meerge-noemde oriëntatie van de Buren.

De overige bebouwing die de ruimte langs de Vaart aan de westzijde van de dorpskom aan weerszijden begrenst, is zonder

uitzondering met de voorgevel naar het water gericht. De bebouwing op de oostelijke oever, de Duivengracht, vormt een rechte gevelwand van in hoofdvorm overeenkomstige woningen in één bouwlaag onder schilddak. De woningen zijn steeds op korte onderlinge afstand van elkaar gelegen – slechts één kavel is door kaalslag onbebouwd – en een aantal smalle stegen daartussen geeft verbinding naar het achtergelegen gebied. Het terrein tussen de gevelwand en de oever heeft een bijzondere groene karakteristiek, veroorzaakt door de tuinstrook die in het zuidelijk deel direct aan de gevels grenst en in het noordelijk gedeelte, waar het ontsluitingspad langs de gevels loopt, als overtuinen tussen pad en Vaart is gelegen. Van een meer steenachtig karakter is de Streek aan de westzijde van de Vaart, die met een hoge voetbrug – een hooghout – vanaf de Duivengracht bereikbaar is. Hier wordt het straatbeeld bepaald door de volledige verharding tussen de gevelwand en de kademuur langs de Vaart. In vergelijking met de Duivengracht zijn de panden meer aaneengesloten gebouwd en vertonen een wat grotere variatie in de hoofdvorm. Aan de noordzijde wordt de gesloten bebouwingwand, op één plaats onderbroken door een terugliggende boerderij, beëindigd door een groot pand van twee bouwlagen met een schildkap. De afwijkende bouwmasse benadrukt de oorspronkelijke functie die het pand had als herberg, in relatie met de vroegere scheepvaart-activiteiten op deze plek. Op enige afstand in het verlengde van de Vaart is een 19de-eeuwse stelpboerderij gelegen die van belang is voor de visuele afsluiting van deze ruimte binnen het dorp ten opzichte van het open landschap.

In zuidelijke richting is er sprake van een geleidelijker ruimtelijke overgang, begeleid door een sterk verspringende reeks van 19de-eeuwse woningen langs de Dijksterbuursterlaan aan de ene en een dichtbeplante tuin aan de andere zijde van de Vaart. Mede door de hogere ligging van de weg en de brug is hier een doorzicht mogelijk over de Vaart naar het open en onbebouwde gebied van de vroegere Marneslenk.

Vanaf de brug westwaarts loopt de Harlingerweg, waaraan de karakteristiek van 19de-eeuwse groei van het dorp langs een uitvalsweg goed afleesbaar is. De boerderij die in de bebouwing aan de noordzijde van de weg is opgenomen, maakt een herkenbaar deel uit van deze karakteristiek. In tegenstelling met de noordzijde hebben de woningen aan de zuidkant van de Harlingerweg diepe voortuinen waardoor een sterk asymmetrisch profiel is ontstaan. Opvallend is ook de lage ligging van

de bebouwing ten opzichte van de weg, waardoor de brugovergang extra wordt benadrukt.

Aan de noordzijde van de dorpskom vormt de Greate Reed, in het verlengde van de Jan Timmerstraat, de centrale ontsluiting. Door het terugliggen van de westelijke rij lage arbeiderswoningen is het wegprofiel verbreed, zodat de Greate Reed plaatselijk het karakter krijgt van een open ruimte. De voormalige zuivelfabriek en de daarbijbehorende electriciteitscentrale vormen de oostelijke begrenzing van de straatruimte. Het voornamelijk structurele belang van de Greate Reed geldt ook voor het gebied ten westen daarvan, waar een tweetal oost-west lopende smalle paden de verbinding vormt met de Duivengracht. Door afbraak van enkele panden is hier de bebouwingsstructuur van lage woningen en kleine tuinpercelen plaatselijk verzwakt.

Ten oosten van de Greate Reed bevindt zich Lyts Achlum, een tuengebied met daarin enige 19de-eeuwse arbeiderswoningen die slechts via een voetpad langs de noordzijde van het dorp bereikbaar zijn. Hier grenst het weidse open landschap direct aan de kom, waarbij de scherpe grens wordt gevormd door het restant van de opvaart naar de Heemstra State. Vanuit het dorp – zowel Greate Reed als Lyts Achlum – zijn vergezichten over het open land in oostelijke en noordelijke richting mogelijk.

Beplanting en bomenrijen bepalen in belangrijke mate het beeld van de Greate Pierwei, die het kenmerkende brede profiel van een doorgaande weg bezit. Op een aantal plaatsen echter ligt de bebouwing direct aan de straat. Dit is het geval ten noordoosten van de brug, waar een aantal panden in twee bouwlagen de schakel vormt tussen de kernbebouwing van de Buren en de daarlangs lopende doorgaande weg. Een belangrijke plaats neemt daarbij het dorpscafé 'Greate Pier' in, mede door de terugliggende benedenpui, waarbij de bovenverdieping op gietijzeren kolommen rust.

Voor het overige wordt de noordzijde van de Greate Pierwei voornamelijk ingenomen door percelen met een omvangrijke beplanting: de terreinen van de kerk en van Heemstra State. De voormalige schoolmeesterswoning ten zuiden van de kerk vormt hierin, naast de eveneens 19de-eeuwse kop-hals-romp boerderij 'Heemstra State', de belangrijkste geleiding. De zuidzijde van de weg wordt in beslag genomen door diverse, overwegend vrijliggende woningen op beplante percelen. Een in oorsprong 18de-eeuwse complex lage woningen dat direct aan de weg is gesitueerd, vormt de buitenzijde van een rond een binnenterrein

gegroepeerd hofje, dat via een insteekweg bereikbaar is.

Begrenzing van het aangewezen gebied

Het gebied waarop de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht betrekking heeft, omvat de samenhangende hoofdonderdelen van de ruimtelijke structuur waaruit de kenmerkende historische ontwikkeling van Kims-werd is af te lezen. Dit betreft de kerksituatie en de dichte bebouwings-structuur ten noorden en ten westen daarvan, het terrein van Heemstra State, de bebouwing langs de Vaart en langs de doorgaande weg voor zover deze direct op de oude kom aansluit. Vanwege de aanwezige structurele en visuele relaties is ook het omringende open landschap van belang voor de karakteristiek van het beschermde gezicht. Om praktische redenen is dit echter buiten de begrenzing van het aangewezen gebied gelaten. Bij het bepalen van het beloop de grens is getracht deze, waar mogelijk, te laten samenvallen met bestaande perceelsgrenzen. De begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht is weergegeven op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 312).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting bij de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Boersma, J.W. (samenstelling).
Terpen; mens en milieu. Haren, 1970.

Buro Bügel/Van de Dijk. Gemeente Wonseradeel. Voorstel te beschermen dorpsgezicht Kims-werd. Groningen, 1978.

Halbertsma, H.
Terpen tussen Vlie en Eems. Een geografisch-historische benadering. 2 dln. Groningen, 1963.

Rienks, K.A. en Walther, G.L.
Binnendijken en Slieperdijken yn Fryslân 2 dln. Boalsert, 1954.

Spahr van der Hoek, J.J. (eindred.).
Geakunde Wunseradiel. Boalsert, 1969.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stede-bouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

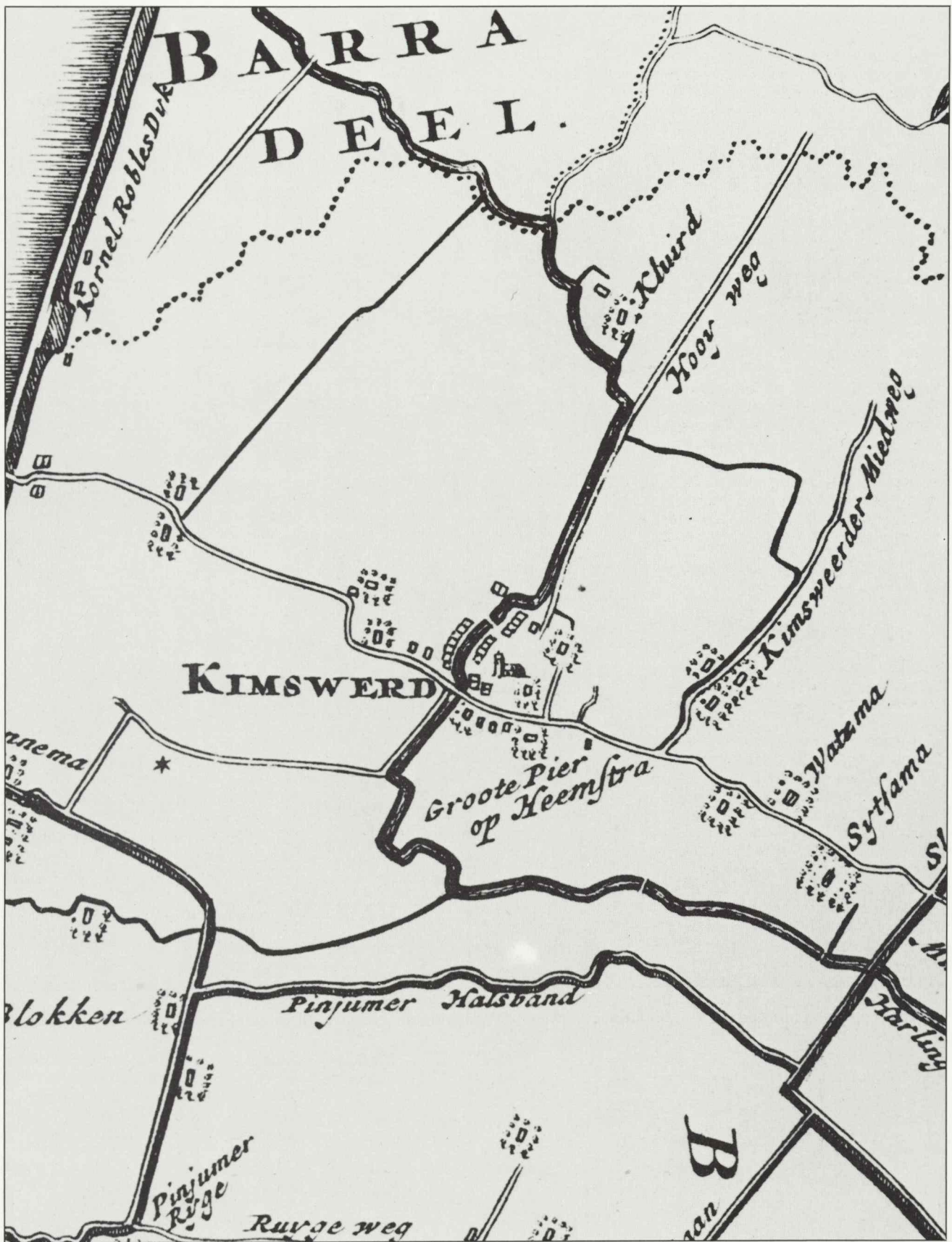
Foto's:
– Buro Bügel/Van de Dijk, Groningen (afb. 2);
– Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 3, 4);
– Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart en illustratie in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer-
of ISBN 90 346 1485 9.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

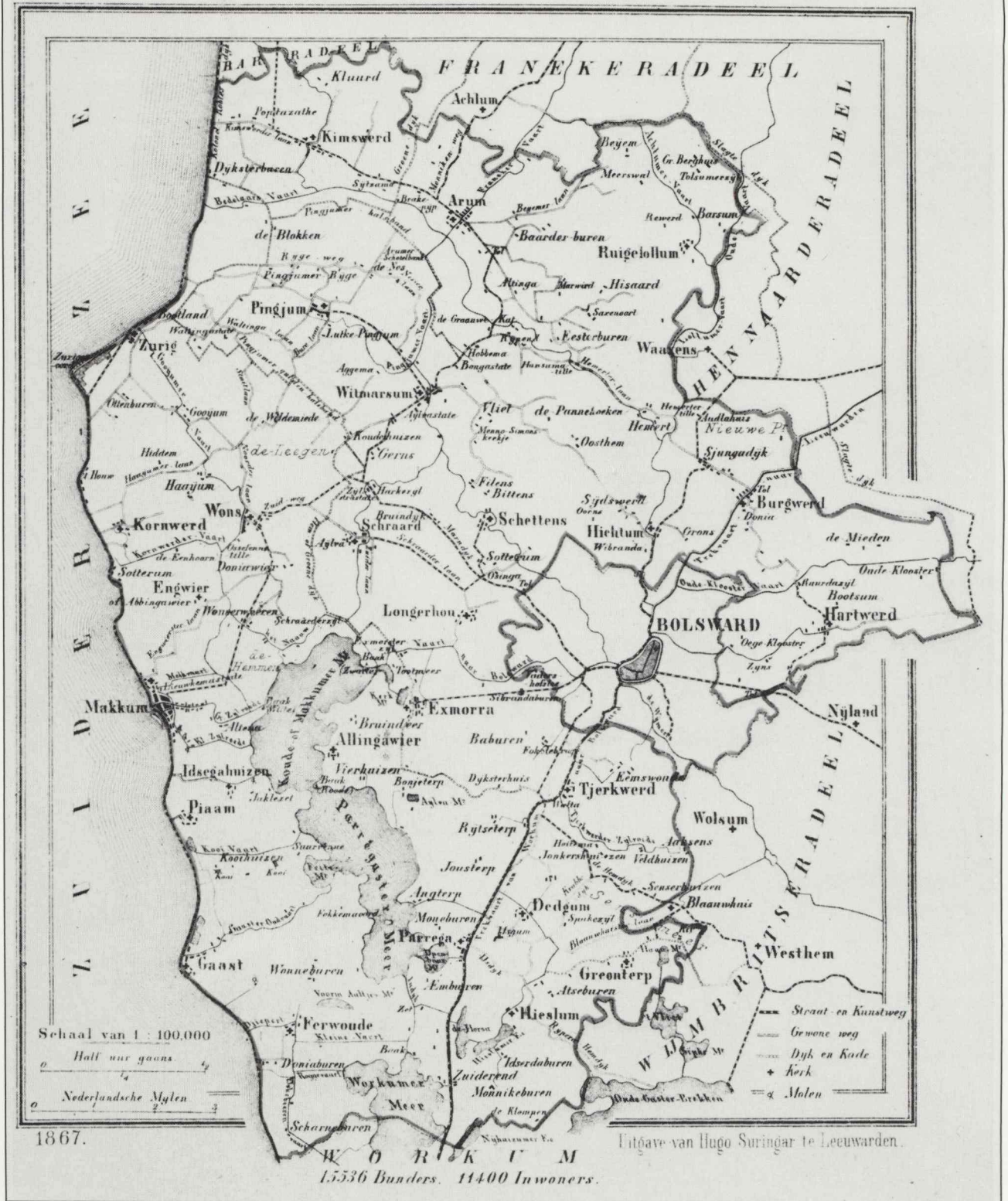
1.110519195006

Afb. 1. B. Schotanus à Sterringa, Uitbeeldinge der Heerlijkheit Friesland, 1970 (facsimile herdruk van 1718), grietenij Wonseradeel, fragment.

Afb. 2. Kopie van het Kadastraal Minuutplan gemeente Wonseradeel, circa 1830, fragment.

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1867, provincie Friesland, gemeente Wonseradeel.

1.110519195008

